

SCHANSEN IN DE VOOGDIJ MOL - BALEN - DESSEL

VAN MOTTE-TOREN TOT BOSSCHANS

Auteurs :

Frans Peeters, Staf Sannen en Martin Ver Bruggen

SCHANSEN IN DE VOOGDIJ MOL - BALEN - DESSEL

VAN MOTTE-TOREN TOT BOSSCHANS

Auteurs :

Frans Peeters, Staf Sannen en Martin Ver Bruggen

Uitgegeven door :
HEEMKUNDIGE KRING BALEN
V.Z.W.

Ter gelegenheid van Balen Jaarmarkt 1995

VOORWOORD

Wanneer we ons verdiepen in de geschiedenis van de Voogdij Mol-Balen-Dessel, die zich voornamelijk afspeelt tussen de 8ste eeuw (schenking van Adelhard) en de Franse revolutie, worden we onwillekeurig geconfronteerd met de hardnekkige overlevingsgeest die de inwoners van deze drie Voogdijdorpen bezielde.

De Voogdij hoorde gedurende een groot deel van haar bestaan toe aan het Hertogdom Brabant en had strategisch een zeer belangrijke ligging op de grens met het Prinsbisdom Luik en Holland. Het gebied werd doorkruist door een grote verkeersas van West naar Oost, de baan Antwerpen- Keulen of de Oude Landbaan via Kerkhoven, genoemd naar de eerste nederzetting na 1648 aldaar door Sus Van Kerkhoven, om op die manier het Hollands gebied (met name Lommel) te vermijden.

Uiteraard bracht de ligging en de infrastructuur van de Voogdij een relatief druk verkeer van personen en goederen met zich mee.

De doorgang van militair verkeer, reguliere troepen en soms minder vreedzame soldaten tot roversbenden toe en handelsverkeer.

Een rechtstreeks gevolg hiervan was dat de bevolking genoodzaakt was zich te verdedigen tegen die onzure elementen. Dit gebeurde door het oprichten van verschansingen, "schansen" of "sterkten" genoemd: percelen grond afgezoomd met grachten en wallen waarbinnen de bedreigde inwoners beschutting vonden wanneer vijandig krijgsvolk de Voogdij onveilig maakte.

Wellicht verklaart de west- oost verkeersas dat de Voogdij, in vergelijking met andere landstrekken, zeer veel schansen telde .

De schansen hebben gedurende ongeveer 300 jaar een belangrijke rol gespeeld in de Voogdijgeschiedenis. Tussen 1575, oprichting van de eerste Balense schans, en de tweede helft van de 18de eeuw, wanneer ze in onbruik raakten, vervulden de schansen hun beschermende rol.

Aan de hand van archivalia, allerlei geschreven en bewaard gebleven documenten, onder andere: grondliggers of meetboeken (de gegevens over grondafbakening, die in zwang waren sinds het einde van de 16de eeuw), goedenisboeken (die notities geven over overdrachten van goederen en gronden en de aanpalende eigenaars), oude landkaarten (ondermeer de kaarten van graaf de Ferraris, 1770-1777) kadasterplannen (ingevoerd sinds 1811 door Napoleon), en notariële akten kregen de auteurs de nodige informatie in verband met de juiste ligplaats van de schansen. Door terreinstudie en observatie van het landschap, door de inspectie van perceelsvormen en overblijfselen van grachten en wallen, soms gewoonweg door het ontdekken van niveaunderschillen maar ook door ter plekke uitgevoerde boringen met een Edelmannboor van 2,50 meter lengte tot op de harde ondergrond, werd de ligging der schansen met een vrij grote zekerheid geïdentificeerd. Tenslotte speelde de mondelinge overlevering, door oudere dorpsinwoners in herinnering gebracht, een belangrijke rol als bijkomend informatie- element.

De speurtocht naar de schansen van drie gemeenten was geen lichte karwei.

Het is dan ook niet te verwonderen dat het onderzoek meer dan vijf jaren in beslag nam vooraleer met succes het research- team Frans Peeters, Staf Sannen en Martin Ver Bruggen de materie ter publicatie onder de knie kregen.

De heer Roger Knaepen, doctor in de Wetenschappen, groep Aardrijkskunde, zorgde welwillend voor de historische- geografische correcties van deze studie die van begin- tot einde onder zijn peterschap is verlopen.

Met fierheid kan de Heemkundige Kring van Balen, historisch orgaan van één der drie Voogdijdorpen en initiatiefnemer deze studie ter gelegenheid van Balen-Jaarmarkt 1995 voorstellen.

Jos Michiels
voorzitter Heemkundige Kring Balen.

INLEIDING

Meerdere auteurs hebben de laatste jaren de oorlogen en plundertochten beschreven waar onze streek, van in de Middeleeuwen tot bij het einde van het Oude Regime, onder te lijden had.

Voor een goed begrip van de betekenis der schansen is de lezing ervan zeer aan te bevelen.

In de 16de eeuw hoorde het Hertogdom Brabant evenals het graafschap Vlaanderen onder de wereldmacht van Habsburg met aan het hoofd Karel V. De Soevereine Raad van Brabant bleef gewestelijk de hoogste juridische instantie.

De oorlog tegen Frankrijk kent een wisselend verloop en in 1559 maakt de Spaanse koning Filips II er een einde aan.

Tussen 1568 en 1648 komen de Nederlanden in opstand tegen Spanje. Na een schijnbare overwinning van de Verenigde Nederlanden wordt het Zuiden door Spanje heroverd (1579-1685), terwijl het Noorden stand houdt en een eigen politieke entiteit gaat vormen.

Na de landvoogden Albrecht en Isabella (1598-1621) verspaanst het bestuursapparaat in het Zuiden.

Terwijl het Noorden de Zuidelijke Nederlanden als een bufferstaat naar Frankrijk toe laat bestaan, begint Frankrijk aan de zuidgrens te knagen.

De Spaanse erfopvolgingsoorlog eindigt met de overname van de Zuidelijke Nederlanden door Oostenrijks Habsburg.

Door de ligging van onze streken als buffer tussen de elkaar bestrijdende mogendheden, werden de meeste vetes dan ook hier uitgevochten.

Het eigen leger, waarin veel landgenoten dienden, was al niet minder baldadig en brandde, roofde en moordde evenzeer als de vijandelijke legers zodat de inwoners in grote ellende gedompeld werden.

In dit werk volgt na een algemene beschouwing over de schansen een beschrijving van de nu nog bekende versterkingen in de Voogdij Mol, Balen, Dessel. Tevens zal aandacht worden besteed aan de oude strategische wegen en waterlopen.

ROOF- EN PLUNDERTOCHTEN: ELLENDE ALOM IN DE VOOGDIJ

Alhoewel de Voogdij reeds in het begin van de 15de eeuw haar bijdrage diende te leveren in de strijd tegen het rebellerende Prinsbisdom Luik, bleven de oorlogsgebeurtenissen toen meestal ver verwijderd van onze streken. Op het einde van dezelfde eeuw werden de Brabantse grensgebieden echter regelmatig gebrandschat door Luikse bendes onder leiding van Willem van der Marck die toen heer en meester was in Peer en Lummen. In 1488, toen Maximiliaan van Habsburg het regentschap waarnam over Brabant voor zijn minderjarige zoon Philips de Schone, veroorzaakten de oorlogen tegen Frankrijk en hun bondgenoten grote nadelen aan de Kempen. In 1488 en 1489 trokken allerlei vreemde krijgsbendes bestaande uit Duitsers, Franssen, Geldersen, Engelsen e.a. door de streek. Zij bestonden hoofdzakelijk uit huurlingen en gelukzoekers die enkel uit waren op roof, en hierbij wet noch recht respecteerden. De Voogdij, als grensland palend aan het Prinsbisdom Luik was hiervan de grote dupe wegens haar geschikte ligging als invalspunt voor Luiksen en Geldersen die het gemunt hadden op de Brabantse soevereiniteit.

Ondanks het feit dat aan de Voogdij bijstand werd verleend van hogerhand door het zenden van Brabantse troepen en de toestemming om te voorzien in zelfstandig verweer, bleken deze schikkingen onvoldoende om aan onverhoedse aanvallen het hoofd te kunnen bieden. De verdedigingsmiddelen door het inzetten van plaatselijke schuttersmilities, het bouwen van sterkten en draaibomen waren alleen maar aanleiding bij de belagers tot grotere verbetering en wraaklust.

Tijdens het eerste kwart van de 16de eeuw poogden de Habsburgse vorsten de Geldersen en hun Franse bondgenoten te onderwerpen die ook toen tot in Brabant plundertochten ondernamen.

In 1506 werden Lommel, Dessel, Retie, Postel, Balen en Mol elk voor 4.000 gulden gebrandschat en in 1528 diende Marten van Rossum door een legermacht bestaande uit inwoners van Mol, Eindhoven, Helmond, 's Hertogenbosch en de Peeldorpen, op de vlucht te worden gedreven.

De tweede helft van de 16de eeuw verliep voor de Voogdij al niet minder baldadig door de militaire doortochten. Veel inwoners ontvluchtten dan ook de Voogdij en veel landerijen bleven braak liggen. Hierbij kwam dan ook nog een pestepidemie in 1558, waardoor de radeloosheid van de bevolking ten top steeg. De gewelddaden, die het gevolg waren van het feit dat de soldaten niet of laattijdig werden betaald bleven maar doorgaan zodat secretaris Peter Konen er de tel bij verloor. Zo is het waarschijnlijk ook te verklaren dat het schepenarchief voor 1562 bijna volledig ontbreekt.

In het jaar 1567, na de beeldenstorm in Antwerpen, Turnhout, Corsendonck, Postel en Geel woedde de grote brand van Mol waarbij verschillende huizen evenals de Waag in de vlammen opgingen. Of deze brand werd veroorzaakt door vandalisme van doortrekkende soldaten of te wijten was aan vernielingen

INHOUD

VOORWOORD	3	DE SCHANSEN VAN DESSEL	62
INLEIDING	4	Witgoor	63
Roof- en Plundertochten, ellende alom in de Voogdij	4	Dorpsschans	64
Een schans was een defensieve sterkte	7	Brasel	65
Wanneer werden de schansen opgericht	9	Heide	67
Soorten van versterkingen	10	Bronnen	67
De Boerenwacht	12	DE VOOGDIJSCHANSEN EN HET VERKEER	69
Bronnen	12	Het verkeerspatroon	69
SCHANSEN OF VERSTERKINGEN ALS TOEVLUCHTS- OORD VOOR DE HUISLIEDEN VAN DE VOOGDIJ MOL, BALEN, DESSEL	14	Meer over wegen	71
DE SCHANSEN TE MOL	14	Het West-Oost verkeer: De heerbaan van Antwerpen naar Keulen	72
Schansen en versterkingen in het centrale Mol	14	Het wegparcours van Noord naar Zuid	77
Overlaar	14	Bronnen	77
Rozenberg	20	DE VOOGDIJSCHANSEN EN DE RIVIEREN	78
Toren, kerkgebouw en kerkhof	22	Sprokkelingen over de waterlopen in het studiegebied	78
Molderdijk	23	De schansen van de Mol-Nete	80
Besluit	23	De Oude Nete	82
Bronnen	23	De Centrum-schansen op de Brekkenloop	83
De versterkingen op de Molse gehuchten	24	De schansen van de Waterbroekloop	84
Ginderbroek	24	De schansen van de Scheppelijke Nete	84
Ezaart	25	De schans van de Breilooop	85
Hessie	28	De schans van de Vleminckxloop	85
Stokt	31	De schansen op de Grote Nete	86
Achterbos	34	De schansen van Crijnsveld- Rosselaar- en Geeploop	88
Sluis	35	De schans van de Hooivlasloop	88
Ginderbuiten	36	De schans van de Ongelbergloop	88
Gompel	38	De schans van de Achterste Nete	88
Bronnen	39	De schans van de Witte Nete	88
DE SCHANSEN VAN BALEN	41	De schans van de Kolkennet	90
Rijsberg	43	Bronnen	90
Gerheide	45	BESLUIT	91
Ongelberg	47	BIJLAGEN	92
Steeg	49		
Reit	51		
Reit Pastorieschans	52		
Hoolsterberg	53		
Scheeps	55		
Hulsen	58		
Rosselaar	60		
Tenderlo	60		
Bronnen	61		

Gebruikte afkortingen

A.R.A.	: Algemeen Rijksarchief, Brussel.
a.w.	: aangehaald werk.
f°	: blad.
G.A.D.	: Gemeentearchief Dessel.
M.B.D.	: Voogdij Moll, Baelen, Dessel.
M.5	: Rijksarchief Antwerpen, Mol n° 5.
R.A.A.	: Rijksarchief Antwerpen.
R.A.H.	: Rijksarchief Hasselt.
S.A.A.	: Stadsarchief Antwerpen.
V. 251	: Voogdijarchief gedeponoerd in Rijksarchief Antwerpen, registernummer 251 (of ander nummer).
z.j.	: zonder vermelding jaar van uitgifte.
z.p.	: zonder vermelding plaats van uitgifte.